

Οι Πανδημικές Καταβολές του Νηπιοβαπτισμού*

Francesco Arduini

Μετάφραση: Παύλος Δ. Βασιλειάδης
Επιμέλεια: Πέτρος Παρθένης

Περίληψη: Η επιδημία που ερήμωσε τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία κατά τη διακυβέρνηση του αυτοκράτορα Μάρκου Αυρηλίου είχε σημαντικές θρησκευτικές συνέπειες. Συμμεριζόμενος ο συγγραφέας την άποψη της πλειονότητας των μελετητών ότι ο νηπιοβαπτισμός δεν μπορεί να ανιχνευθεί στις πρωτοχριστιανικές κοινότητες, παρουσιάζει την υπόθεση ότι οι συνέπειες της συγκεκριμένης πανδημίας ενίσχυσαν την ανάπτυξη της θεολογίας του νηπιοβαπτισμού. Σύμφωνα με τις ανθρωπολογικές και ιστορικές έρευνες, με μια σαφώς διαφορετική από τη θεολογική οπτική του προβλήματος, μπορεί να υποτεθεί ότι ο «λοιμός των Αντωνίνων» ήταν ένα κρίσιμο γεγονός για τους χριστιανούς, αναγκάζοντάς τους να αντιμετωπίσουν τη βρεφική θνησιμότητα με τρόπο πρωτόγνωρο. Οι κοινότητες τροποποίησαν την πρακτική του βαπτίσματος μέχρι του σημείου ο νηπιοβαπτισμός να κερδίσει ευρύτερη αποδοχή.

Abstract: The epidemic event that devastated the Roman Empire ruled by Marcus Aurelius had considerable religious consequences. Accepting the almost unanimous consensus that it is not possible to trace back the baptism of children to the early Christian communities, it is presented the hypothesis that such consequences boosted the development of a baptismal theology that involved little children and infants. According to anthropological and historical research, certainly different from the theological view of the problem, it can be assumed that the "Antonine Plague" was a critical and polarizing event for the Christians, forcing them to deal with the infant's mortality as never before. Communities modified their baptismal practice until infant baptism gained wider acceptance.

Λέξεις-κλειδιά: επιδημία, νηπιοβαπτισμός, Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, πρώιμος χριστιανισμός, Μάρκος Αυρήλιος

Key-words: epidemic, infant baptism, Roman Empire, early Christianity, Marcus Aurelius

Οι πανδημίες μπορούν να επηρεάσουν και να προκαλέσουν ριζικές αλλαγές στις συνήθειες και τις πρακτικές ολόκληρων πληθυσμών. Δισεκατομμύρια άνθρωποι έχουν βιώσει αυτό το φαινόμενο κατά τη διάρκεια της πρόσφατης κρίσης που προκάλεσε η πανδημία του κορονοϊού COVID-19. Η ιστορία έχει καταγράψει πολλές περιπτώσεις στις οποίες πανδημίες προκάλεσαν αλλαγές σε διάφορες

πρακτικές και συμπεριφορές, όπως η βουβωνική πανώλη που ερήμωσε τη μεσαιωνική Ευρώπη στα μέσα του 14^{ου} αιώνα, διαταράσσοντας πολλούς τομείς της καθημερινότητας, ή ο λοιμός που σκόρπισε τον όλεθρο στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ιουστινιανού (μέσα του έκτου αιώνα ΚΧ¹),

* Το άρθρο αυτό αποτελεί μετάφραση ενημερωμένης έκδοσης από τον συγγραφέα του αγγλικού πρωτοτύπου "The Pandemic Origins of Child Baptism" δημοσιευμένου στο *Biblical Archaeology Review*, 47:1, Άνοιξη 2021.

¹ [ΣτΜ. Χρησιμοποιούνται οι συντομογραφίες ΠΚΧ και ΚΧ για τις φράσεις «πριν την Κοινή Χρονολογία» και «Κοινής Χρονολογίας» για την απόδοση των αντίστοιχων αγγλικών "BCE" και "CE" ως θρησκευτικά ουδέτεροι χρονολογικοί προσδιορισμοί ταυτόσημοι κατ' ουσίαν με τους παραδοσιακούς «π.Χ.» και «μ.Χ.», σύμφωνα με τη δεύτερη έκδοση του *The SBL Handbook of Style* (Society of Biblical Literature, 2014, σ. 119)].

αναγκάζοντας τους Γότθους και τους Βυζαντινούς να διακόψουν τον πόλεμο που διεξήγαν στην Χερσόνησο των Απεννίνων.

Όπως και άλλα καταστροφικά γεγονότα, οι πανδημίες μπορούν να γίνουν αιτία κρίσης και πώλωσης, προκαλώντας κοινωνικές αλλαγές ακόμη και σε τομείς που δεν σχετίζονται άμεσα με την υγεία. Κάποιες ιστορικές πανδημίες είχαν επίσης σημαντικές θρησκευτικές συνέπειες: τροφοδότησαν τον θρησκευτικό ριζοσπαστισμό, ενθάρρυναν την εμφάνιση μεταρρυθμιστικών κινημάτων και ενέπνευσαν θεολογικές συζητήσεις. Μια αρχαία πανδημία πιθανόν συνέβαλε ακόμη και στην εδραίωση της χριστιανικής τελετής του βαπτίσματος νηπίων και βρεφών –μιας πρακτικής που δεν μαρτυρείται στις πρώιμες χριστιανικές κοινότητες πριν το τέλος του δεύτερου αιώνα.²

Το 165 ΚΧ, κατά τη διακυβέρνηση του αυτοκράτορα Μάρκου Αυρηλίου (161–180 ΚΧ), η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία επλήγη από το πρώτο καταγεγραμμένο καταστροφικό ξέσπασμα μιας μολυσματικής νόσου στην ιστορία της.³ Γνωστή ως ο «λοιμός των Αντωνίνων», πιθανότατα αποτέλεσε την πρώτη εμφάνιση ευλογιάς στη Μεσόγειο και την Ευρώπη. Η κοιτίδα αυτής της πανδημίας πιθανόν ήταν η πόλη της Σελεύκειας, κοντά στη σημερινή Βαγδάτη. Σύμφωνα με

την πιο ευρέως αποδεκτή υπόθεση, οι Ρωμαίοι στρατιώτες που εκστράτευσαν εναντίον της Παρθίας επέστρεψαν το 165, εξαπλώνοντας την ασθένεια σε όλη την επικράτεια έως την ίδια τη Ρώμη, όπου, σύμφωνα με ορισμένους σύγχρονους υπολογισμούς, η ευλογία θανάτωνε περίπου 5.000 ανθρώπους την ημέρα στην κορύφωσή της.

Η θνησιμότητα ήταν τόσο υψηλή, ώστε οι εικόνες από κατάφορτες άμαξες που μετέφεραν η μια πίσω από την άλλη πτώματα από τις

πόλεις ήταν συνηθισμένο θέαμα. Σύμφωνα με ορισμένες πληροφορίες, η μάστιγα εξάλειψε πάνω από το 90 τοις εκατό του πληθυσμού σε συγκεκριμένες περιοχές της Αιγύπτου, και πιθανώς πάνω από το 20 τοις εκατό του συνολικού πληθυσμού της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.⁴

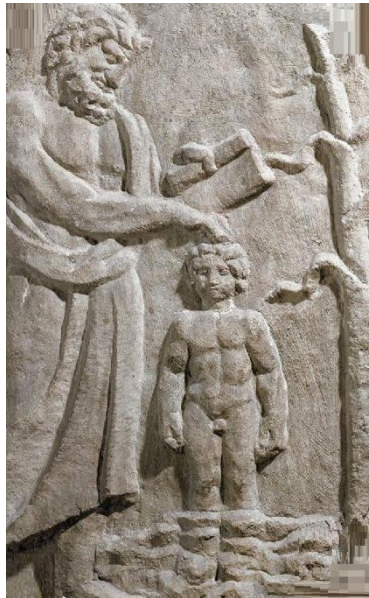
Οι Χριστιανοί πιθανόν κατάφεραν να αντιμετωπίσουν και να ξεπεράσουν την επιδημία με μεγαλύτερη επιτυχία από τους εθνικούς. Είναι πιθανό η οργάνωση των χριστιανικών κοινοτήτων και η φροντίδα που έδειξε το κάθε μέλος τους προς τους ασθενείς να μείωσαν το ποσοστό θνησιμότητάς τους. Ωστόσο, η ευλογία χαρακτηρίζεται γενικά από υψηλή θνησιμότητα στα παιδιά, και οι Χριστιανοί ασφαλώς δεν θα μπορούσαν να αποτελέσουν εξαίρεση.

Η πανδημία προκάλεσε θρησκευτικές αντιδράσεις στα υψηλότερα στρώματα της ρωμαϊκής κοινωνίας. Ο Μάρκος Αυρήλιος αναστύλωσε ναούς και ιερά, συγκάλεσε ιερείς και ζήτησε να γίνουν κάθε είδους προσευχές για τον εξευμενισμό του θεϊκού θυμού που πίστευε ότι σχετιζόταν άμεσα με το ξέσπασμα του λοιμού. Οι ασυνήθιστες αυτές θρησκευτικές εκδηλώσεις πιθανόν άρχισαν γύρω στο 166 ΚΧ.⁵

Τι είδους επίδραση είχε λοιπόν ο λοιμός των Αντωνίνων στις χριστιανικές κοινότητες;

Είναι λογικό να υποθέσουμε ότι το αίσθημα φόβου και αδυναμίας που κατέλαβε τους

ανθρώπους, σε συνδυασμό με την αναζωπύρωση του θρησκευτικού αισθήματος, ίσως συνέβαλαν στην ανάπτυξη και τη γοργή εξάπλωση του χριστιανισμού σε όλη την αυτοκρατορία.⁶ Είναι, ωστόσο, εξίσου εύλογο η

Σκηνή βαπτίσματος σε σαρκοφάγο του τρίτου αιώνα ΚΧ από το Λουνγκοτέβερε, τώρα στο Εθνικό Μουσείο της Ρώμης.

² Για πρόσθετες πληροφορίες βλ. Francesco Arduini, *Il battesimo dei bambini*, Aracne Editrice, Ρώμη 2010.

³ Sarah K. Yeomans, Classical Corner: “Pandemics in Perspective,” *Biblical Archaeology Review*, Φθινόπωρο 2020.

⁴ Elio Lo Cascio, “Fra equilibrio e crisi,” στο *Storia di Roma*, τόμ. 2.2, Einaudi, Τορίνο 1991, σ. 710.

⁵ Christer Bruun, “La mancanza di prove di un effetto catastrofico della ‘peste antonina’ (dal 166 d.C. in poi),” στο E. Lo Cascio (επιμ.), *L’Impatto della “Peste Antonina”*, Edipuglia, Μπάρι 2012, σ. 133.

⁶ Sarah K. Yeomans, Classical Corner: “The Antonine Plague and the Spread of Christianity,” *Biblical Archaeology Review*, Μάρτιος/Απρίλιος 2017.

πανδημία να επηρέασε και την εσωτερική οργάνωση των χριστιανικών κοινοτήτων, καθώς και ορισμένες από τις θεολογικές τους απόψεις.

Από όσα γνωρίζουμε από τις διαθέσιμες πηγές και πληροφορίες, το βάπτισμα ήταν υποχρεωτικό για όσους ήθελαν να γίνουν χριστιανοί σε οποιαδήποτε χριστιανική κοινότητα. Η τελετή του βαφτίσματος πυροδότησε έντονη αντιπαράθεση τις δεκαετίες του 1950 και του 1960, για το κατά πόσον έγκυρη είναι η χορήγησή του σε βρέφη και νήπια. Σήμερα ο τόνος της αντιπαράθεσης έχει κοπάσει λόγω κόπωσης μάλλον, παρά συναίνεσης.

Η πρώτη αναφορά στον νηπιοβαπτισμό προέρχεται από τον επίσκοπο Ειρηναίο και χρονολογείται γύρω στο 180 ΚΧ (*Αίρ.*, II 22, 4). Πρέπει, όμως, να περιμένουμε άλλα 20 χρόνια για να εντοπίσουμε μια σαφή αναφορά στον νηπιοβαπτισμό, η οποία καταγράφηκε από τον πολυγραφότατο συγγραφέα Τερτυλλιανό, το 200 ΚΧ (*De baptismo* 18, 1, 4–5). Ο Τερτυλλιανός εναντιώθηκε στη βάπτισμα νηπίων, τα οποία δεν κατανοούν πλήρως τη σημασία της τελετής. Ωστόσο, είναι εξίσου σαφές ότι, ως το τέλος του δεύτερου αιώνα, ο νηπιοβαπτισμός ήταν μια εδραιωμένη πρακτική. Περίπου 15 χρόνια αργότερα, ο Ιπόλυτος στην *Αποστολική Παράδοση* παρέχει μια ξεκάθαρη περιγραφή ενός ήδη διαμορφωμένου τελετουργικού νηπιοβαπτισμού (21).

Αναγνωρίζοντας πως είναι σχεδόν αδύνατο να βρεθεί μια άμεση σύνδεση αίτιου και αιτιατού, οι ιστορικοί οφείλουν αφενός να αποφεύγουν την υπεραπλούστευση όσον αφορά τα αίτια ενός φαινομένου, και αφετέρου να εξετάζουν, να εξακριβώνουν ή να κάνουν υποθέσεις γύρω από συγκεκριμένα γεγονότα ή κοινωνικούς παράγοντες που πιθανόν συνέβαλαν στην εμφάνιση συγκεκριμένων πρακτικών. Οφείλουμε, λοιπόν, να ρωτήσουμε: πού μπορεί να οφείλεται η γοργή καθιέρωση του νηπιοβαπτισμού εντός της χριστιανικής κοινότητας μεταξύ του 180 και του 200 ΚΧ; Ο αυξανόμενος αριθμός ατόμων που γεννιούνταν σε χριστιανικές οικογένειες (σε αντίθεση με ενήλικες που ασπάζονταν τη χριστιανική πίστη) είχε ως αποτέλεσμα την ολοένα και μεγαλύτερη παρουσία παιδιών στη χριστιανική κοινότητα. Λαμβάνοντας υπόψη το υψηλό ποσοστό βρεφικής θνησιμότητας, μπορούμε να διακρίνουμε πώς θα μπορούσε η πρακτική της

έκτακτης χορήγησης του σωτηριώδους βαφτίσματος σε βρέφη σε περίπτωση ανάγκης να μετατραπεί σε καθιερωμένη πρακτική. Μια πανδημία, όπως ο λοιμός των Αντωνίνων, θα μπορούσε να επισπεύσει αυτή τη διαδικασία. Όταν οι έκτακτες συνθήκες που είχαν προκληθεί από την πανδημία έληξαν, το 180 ΚΧ, ο Ειρηναίος και άλλοι χριστιανοί στοχαστές ανέπτυξαν μια πιο εκτεταμένη θεολογία γύρω από τον νηπιοβαπτισμό.⁷ Αυτό είχε ως αποτέλεσμα 20 χρόνια αργότερα, στην αυγή του τρίτου αιώνα, ο Τερτυλλιανός να αναφέρεται στον νηπιοβαπτισμό ως μια κοινώς αποδεκτή πρακτική.

Το πρόβλημα με αυτή την ανασύσταση των γεγονότων είναι ότι η σύνδεση μεταξύ της εδραίωσης του νηπιοβαπτισμού και του λοιμού των Αντωνίνων είναι καθαρά υποθετική, επειδή καμιά φιλολογική πηγή δεν αναφέρεται ρητά σε αυτήν. Περιέργως, στα συγγράμματα των χριστιανών συγγραφέων εκείνης της εποχής, δεν υπάρχει αναφορά όχι μόνο στην πιθανή συσχέτιση μεταξύ του λοιμού και του νηπιοβαπτισμού, αλλά και στον λοιμό εν γένει. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι, κατά τη διάρκεια του λοιμού των Αντωνίνων, κάθε λόγια συζήτηση για την καταλληλότητα αυτής της πρακτικής έπαψε λόγω των έκτακτων συνθηκών που προκάλεσε η επιδημία. Οι ευλογοφανείς εκκλήσεις χριστιανών γονέων που ήθελαν να εξασφαλίσουν τη σωτηρία των παιδιών τους που ήταν σοβαρά άρρωστα μέσω του βαφτίσματος απαιτούσαν άμεση δράση. Μόνο όταν τελείωσε η συμφορά άρχισαν να εμφανίζονται οι πρώτες αναφορές για νηπιοβαπτισμό, ενώ εξακολούθησε η σιωπή των πηγών σχετικά με τη μάστιγα.

Πώς εξηγείται, όμως, η σιωπή των πηγών ακόμη και μετά το 180 ΚΧ;

Η πλειονότητα των εθνικών θεωρούσε την επιδημία ένδειξη της δυσμένειας των θεών, κατηγορώντας γι' αυτό τους χριστιανούς. Ο χριστιανισμός, ο οποίος ανέμενε ακόμα ένθερμα την επάνοδο του Χριστού, ερμήνευσε αυτό το γεγονός με παρόμοιο τρόπο –ως αποδοκιμασία

⁷ [ΣτΜ. Παρότι δεν αποκλείεται ο νηπιοβαπτισμός να εφαρμοζόταν σε ορισμένες κοινότητες ήδη πριν το ξέσπασμα της πανδημίας, η απουσία σχετικών αναφορών στις διαθέσιμες πηγές πριν τον λοιμό των Αντωνίνων μάς επιτρέπει να υποθέσουμε πως, ως τότε, η πρακτική αυτή δεν ήταν ευρέως διαδεδομένη μεταξύ των χριστιανών].

της ανηθικότητας του κόσμου από τον Θεό, παρά την παρουσία των χριστιανών. Ο λοιμός των Αντωνίνων ήταν πιθανότατα η πρώτη καταστροφή που έπληξε τόσο σοβαρά τον αριθμό των μελών της Εκκλησίας. Οι απολογητές έπρεπε να διαχειριστούν ένα είδος θεολογικού αποπροσανατολισμού: έπρεπε να βρεθεί ένας τρόπος να δικαιολογηθεί αυτή η «θεϊκή τιμωρία». Θα μπορούσε αυτή η κατάσταση αποπροσανατολισμού να είχε ως αποτέλεσμα την αινιγματική σιωπή των πηγών;

Σε ολόκληρη την υποαποστολική περίοδο, δεν υπάρχει ρητή αναφορά στον νηπιοβαπτισμό. Κάθε φορά που εξετάζεται το θέμα, τα παιδιά θεωρούνται εγγενώς αγνά. Αυτή η άποψη αποτελούσε το «ορθό δόγμα» ως την εποχή του

χριστιανού στοχαστή Ιουστίνου (περ. 150 ΚΧ), ο οποίος ήταν ο τελευταίος απολογητής που έγραψε για το βάπτισμα πριν το ξέσπασμα του λοιμού των Αντωνίνων στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (*Απολ. Α' 61, 9–10*). Τριάντα χρόνια αργότερα, επί Ειρηναίου, η κατάσταση φαίνεται πως έχει αλλάξει και, μετά από 20 ακόμη χρόνια, μαθαίνουμε από τον Τερτυλλιανό ότι η πρακτική του νηπιοβαπτισμού εφαρμοζόταν δίχως επιφυλάξεις.

Μεταξύ του 150 και του 180 ΚΧ πρέπει να συνέβη κάτι που θα δικαιολογούσε μια τόσο σημαντική και πρωτόγνωρη αλλαγή. Ο λοιμός των Αντωνίνων ερμηνεύει άψογα τη συγκεκριμένη εξέλιξη στην ιστορία της βαπτισματικής θεολογίας, ως γεγονός καθοριστικής σημασίας.